

HORVÁTH ANNA

Jókai újratöltve

Gyakran érte az a vád Jókait az 1870-es évek közepétől, miszerint stílusa elfáradt, képtelen megújulni, alkalmazkodni a 19. század poétikaalképzéseihez. A művek boldog befejezése valószerűtlennek tűnt, a már-már idilli hangulat diszharmonióba fordult át. Az akkori irodalmi gondolkodás a kánonba tartozó nagyregényeit tekintette követendőnek és emelte a magaskultúrába, azonban a mai irodalomtörténeti kutatások szerint idősebb kori műveit sem lehet egyfajta hanyatló tendenciába sorolni, bizonyos értelmezések inkább a szecessziós és avantgárd törekvések előfutárai közé helyezik azokat.

Egyes megállapítások szerint Jókai nem tudott szabadulni az 1848-as forradalom és szabadságharc élményétől, ezt próbálta meg feldolgozni műveiben.¹ Ezt tekintette a „jelennek”, s hiába élt már a jövőben, nem tudott alkalmazkodni a megváltozott irodalmi struktúrához. Ezek a vélemények Jókai időskori műveit kétségtelenül nem regénypoétikai, hanem pusztán esztétikai minőségükben vizsgálták. Természetesen egy, a reformkort példaként reprezentáló regényt nem lehet azonos szinten említeni egy később keletkezettel, hiszen míg utóbbi előképe lehetett a 20. század megváltozott személetének, addig előbbi már nem tudott beleilleszkedni a társadalmi elvárásokba, kellőképpen reprezentálva azt az optimista jóslatot, amellyel akár az *És mégis mozog a föld* című regény is zárult, miszerint „minden emelkedik az ég felé: házak, népek, szellemek”.

Felmerülhet a kérdés, hogy miből merített és milyen források fedezhetők fel későbbi művei alapjaként, ha nem a szabadságharcos eszmény, illetve más történelmi korokban való elmélyedés alkotta-e témáit. A sztereotípiát Jókait Magyarország „nagy mesemondójaként” aposztrofálta, holott minden nagyobb nemzetnek megvolt a saját Jókai-kaliberű alkotója – pejoratív jelző nélkül. Ezért tűnik alapvetőnek a kortársaival való összevetés, habár kétségtelen, hogy korszaka nagy alkotóival, így például Flaubert, Zola, Verne vagy Dumas munkásságával való összehasonlítás alapján inkább Jókai maradna alul, hisz kézenfekvő lenne korszerűtlennek és másodlagosnak nevezni műveit. Felmerülhet a kérdés, hogy milyen kritikai nézőpont sorolja Jókait világirodalmi szinten a másodrendű szerzők közé, azonban esetében némi kitekintést kell tenni alkotó módszerére és forrásaira. A másodrangúság kérdése talán abból a meghatározhatatlan, vegytisztán nem besorolható műfajiságból fakad, amely az egész Jókai-életművet körbeöleli. A kortársaival való összevetéskor kimarad az az aspektus, hogy míg Verne vagy Zola hazájában viszonylag békésen zajlott a 19. század, Jókainál egy egész nemzetet átforgató trauma érezte hatását az 1848-at követő években. Véleményem szerint ezért nem tekinthető teljes egészében romantikusnak vagy realistának munkássága, s talán időskori műveit is ez a látszólagos besorolhatatlanság determinálta.

Elemzésemben arra vállalkozom, hogy egyik ekkoriban keletkezett regényét, az *Egész az északi pólusig* címűt hasonlítom össze Jules Verne *Utazás a Föld középpontja felé*-vel. Verne, a francia romantika ünnepeztetett alkotója és Jókai, Magyarország legnépszerűbb írója érdekes és értékes összehasonlítási alapot képezhet. Verne tudományos fantasztikuma hatott Jókaira, idősebb kora felé egyre inkább, holott ez komoly ellenkezést, ellenérzést váltott ki pályatársai köréből.² Nem értették, miért fordult egy ünnepeztetett írófejedelem az akkoriban szerényebb képességűnek tartott francia auktorhoz. (Talán a magaskultúra képviselői megbocsátották volna, ha esetleg Dickens vagy Dosztojevszkij lett volna a minta. Holott csupán az történt, hogy Jókainak megtetszett Verne stílusa, ezért megpróbálkozott egy hasonló regény megírásával, amit akkori kritikusai nem díjaztak.)

ÉRTELMEZÉSI KONTEXTUSOK JÓKAI REGÉNYÉVEL KAPCSOLATBAN

Érdekesség, hogy Fried István az *Egész az északi pólusig* című művet a parodisztikus próbálkozások közé emeli, nem pedig a reális Verne-hatás megnyilvánulásaként értelmezi. Meglehető, Fried a re-

gény utószavában leírtak alapján vizsgálódott: Egyed Ilona a keletkezéstörténet kapcsán bemutatta, hogy a mű az *Üstökös* című hetilapban jelent meg.³ Maga az író jellemezte úgy a folyamatot, hogy mostantól az irodalmi humornak fog egy kis helyet adni a lapban az eddig politikai viccek helyett.⁴ Ez nem feltétlenül jelentette azt, hogy a tárgyalt mű a humor oldaláról fogja megközelíteni Verne stílusát (amit Egyed cáfol is), hanem el akarta kerülni a Tegetthoff-kontextussal⁵ szembeni vádakat.

A Tegetthoff története

1872 és 1874 között egy osztrák–magyar északi-sarki expedíció indult útnak a Tegetthoff gőzös fedélzetén. Az eredeti cél az Északkeleti átjáró felfedezése lett volna, ehelyett azonban a 24 fős csapat felfedezte a Ferenc József-földet. Az expedíciót Julius von Payer főhadnagy és Karl Weyprecht irányította, a költségek legnagyobb részét osztrák és magyar nemesek, arisztokraták finanszírozták. Az felfedezőút sikerrel zárult, a vállalkozás résztvevői több mint két évet töltöttek el az északi sarkvidéken gyakran életveszélyes körülmények között. (Egyetlen halálos áldozata volt az expedíciónak, amely Jókai regényében a következőképpen jelenik meg: Galiba Pétert halottnak hiszik, ott hagyják az idegen földön – így válik feleségéből özvegy.)

Az expedíciónak embertelen körülményeket kellett kibírnia kezdetleges eszközökkel felszerelve. A sarki télben a mínusz 50 °C-os hideg átlagosnak volt mondható, ezen a hőmérsékleten csonttá fagyott minden élelmiszerük. A kenyér haraphatatlaná és törhetetlenné vált, a vaját és a zsírt vésővel meg baltával kellett feldarabolni, hogy a főzéshez használni tudják. Telente a higany hetekre megfagyott. Étrendjükön főképp elejtett jegesmedvék szerepeltek: az egész expedíció alatt hatvanhatet ejtettek el, emellett fókára is vadásztak. A személyzet meteorológiai méréseket végzett, vizsgálták a jégmezők mozgását, illetve felderítés és vadászat céljából kisebb-nagyobb utakat tettek meg kutyaszállal a jégtáblákon. Az ünnepeket megtartották: karácsonykor jégkunyhót emeltek a jégtáblákból.

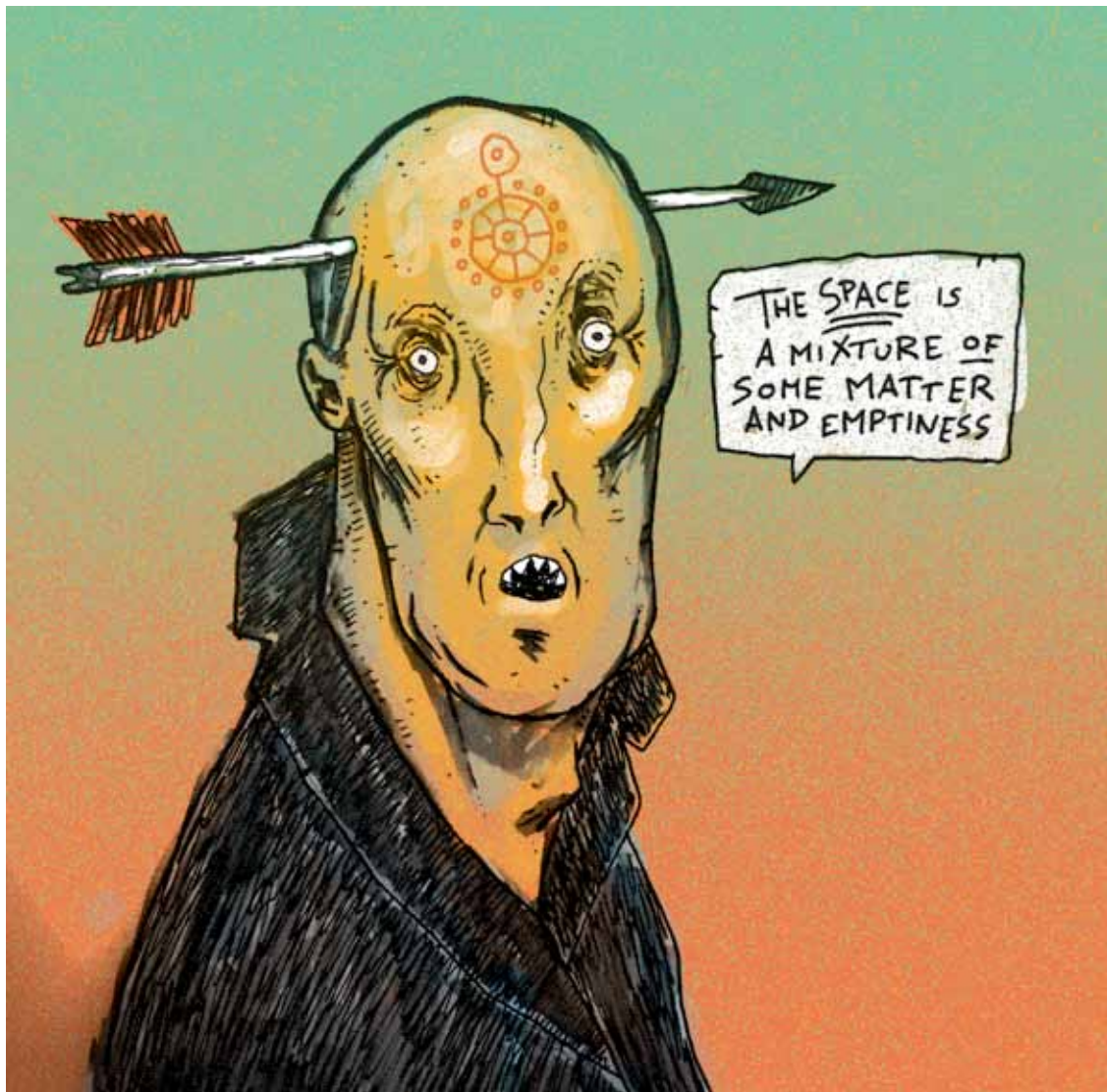
A felfedezőút történetét és a felfedezett területeket Julius von Payer írta le a *Die österreichisch-ungarische Nordpol-Expedition in den Jahren 1872–1874* című könyvében (1876). Az eredményeket – a fent említett könyvön kívül – Weyprecht és Payer magyarul is kiadott jelentéseiből ismerhette meg a korabeli tudományos élet. Julius von Payer és dr. Kepes Gyula a Magyar Földrajzi Társaságban 1874. október 19-én tartott előadást. Dr. Kepes pedig még az expedíció idején – Tromsøbe visszatérve – számolt be levélben a Vasárnapi Ujság számára az utazás körülményeiről és felfedezéseikről.⁶

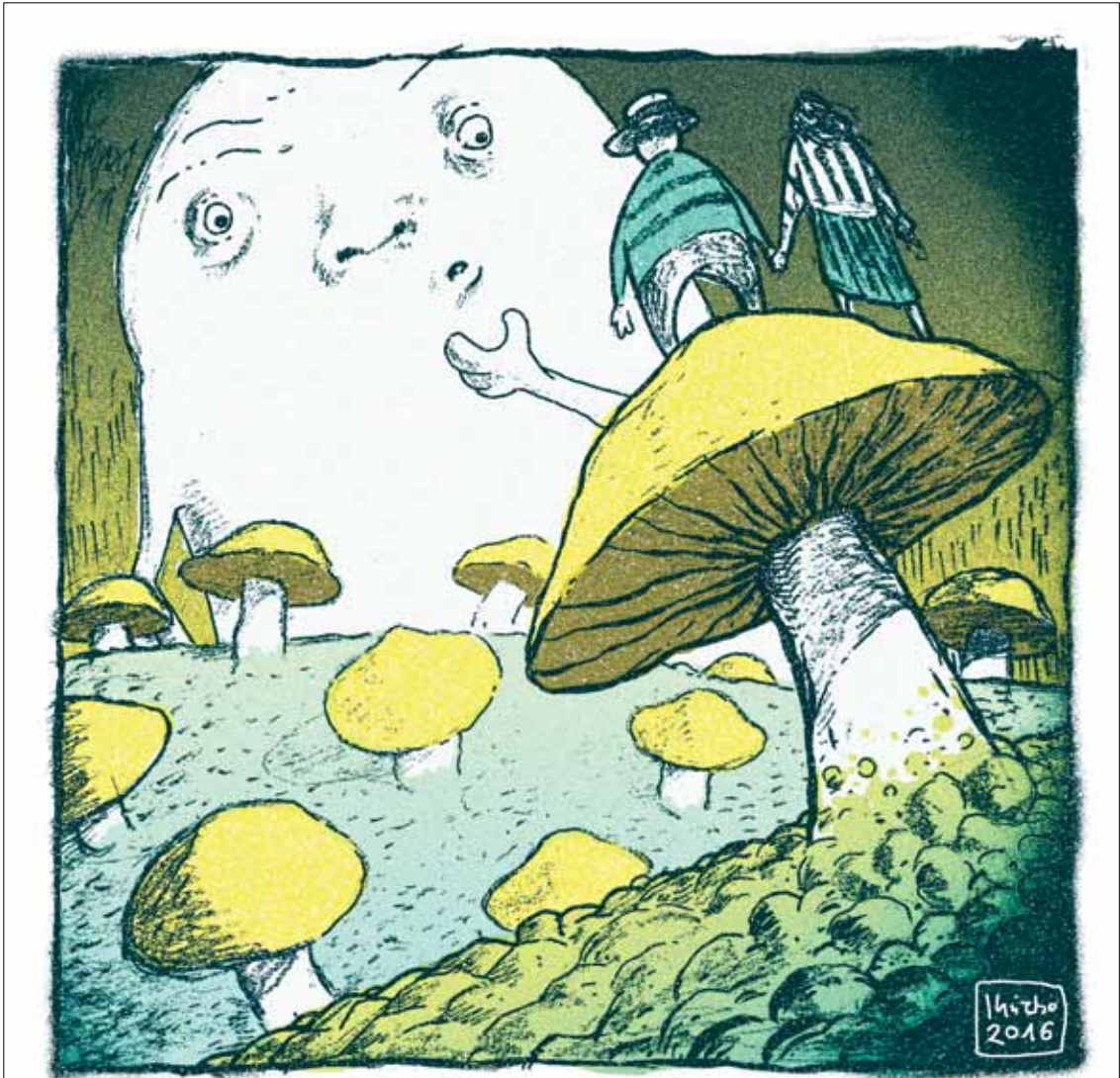
Az *Egész az északi pólusig vagy: Mi lett volna tovább a Tegetthoffal? Regény egy a hajón hátramaradt matróz feljegyzései után* című regény 1875-ben jelent meg az Üstökösben, ahol további alcímet is kapott: *Jules Verne oktatásai szerint írta Kakas Márton* – Jókai ezen a néven jegyezte írásait a lapban. De 1876-ban, könyv alakban már elhagyta az alcímet, nem ismert, milyen megfontolásból (lehetséges, hogy el akarta kerülni az összehasonlítást Vernével).

A kérdés kortársait is foglalkoztatta – az Üstökös olvasóitól kezdve egészen a művelt rétegekig, többek között Mikszáth Kálmán is szentelt részletet ennek a Jókairól szóló memoárjában. Elsősorban azt emelte ki, hogy míg Verne természeti és földrajzi ismereteinek népszerű terjesztése miatt épített ki cselekményt és tett bele alakokat, addig Jókai Verne metódusa és a mese miatt talált ki ismereteket, kiforgatva őket eredeti mivoltukból. Verne az észre épített, Jókai a képzeletre. Verne a tudományt terjesztette, Jókai pedig hamis tudományt tanított.⁷

Már Mikszáth is kiemelte, hogy a vélemények megoszlottak: egyesek önkicsinylésnek vették ezt az írói eljárást, míg mások elbizakodottságnak. Szerinte egyik sem volt, csupán megtetszett neki Verne stílusa. (Később hasonló motivációval írta meg *A csigák regényét*, talán nem is az akkoriban már nem divatos Verne-replikák miatt, hanem az üvegszekrényben levő csigagyűjteménye kedvéért.)⁸ A mű megírása folyamán Jókai nem tért el különösképpen jól bevált írói módszerétől: egy híryanagot dúsított fel fantáziája segítségével és színesítette regénnyé. A főhős Galiba Péter, aki – jellemzően korábbi regényhőseire – észére és talpraesettségre támaszkodva túléli a szigeten maradáást, tudományos felfedezések sorozatát teszi meg. Nem feltétlenül újdonsága miatt érdemes kiemelni a művet az érdektelenségből, és a kánonközeli regények mellé helyezni, hanem humora és nyelvi megfogalmazásai miatt, amelyek talán a fiatalabb generációkhoz is közelebb tudják hozni Jókait, akiről esetleg csak a *Kőszívű* írójaként voltak nem túl kellemes emlékeik.

„Konzervált egyszerűség, választékos tükör, mozdulatlan, hamis távlatok.”, 2015.12.10.
„The Space is a mixture of some matter and emptiness.”, 2016.05.21.

„Mások a vágyai, más helyzetet akar kialakítani magának.”, 2015. 12.25.
„Ti nem is vagytok emberek.”, 2016. 04. 03.

Jókai saját természettudományos műveltségére alapozott regényei felépítése során, de nem teljes egészében építette bele történeteibe, hanem képzeletével színesítette őket: tudatosan keverte a fantáziát a valósággal, hogy olvasóközönségének minden tagja számára könnyebben fogyaszthatóvá váljanak szövegei. Kellő mértékben vegyítette a tudományt az irodalommal, némely esetben a szórakoztatással is – ahogy az elemzés is mutatja –, így az olvasók nem ábrándultak ki belőle, bizonyos szinten még művelődtek is (mégsem egy földtudományi segédkönyvet lapozgatva).

Jókai rajongott a természetért, a növényekért. Moesz Gusztáv tanulmánya⁹ részletesen elemzi, hogy mennyi növény tekinthető a valóságban is létezőnek, illetve mennyi lehet az író képzeletének a szüleménye. Ez persze magával vonja azt a megállapítást is, hogy nem szabad botanikus szemmel vizsgálni Jókai regényeit, inkább esztétikai szempontok által vezetve. Moesz szerint csak élvezni kell a budai hegyvidék leírását, az Alföld növényvilágának bemutatását vagy akár a székely havasok naturalista megjelenítését. Jókai nem csupán író volt, ahogy az utókor legszívesebben emlékezik rá, hanem egy 19. századi polihisztor, aki tudományos eszköztárát az irodalommal vegyítve színesítette regényei történetét. Szó szerint színesítette, hiszen ha az olvasás során nem a történetvezetésére figyel az olvasó, hamar szembeötlő, mennyi szín jelenik meg leírásaiban, szinte már látatva a megfestett tájat.

Utazás a Föld középpontja felé

Jules Verne *Utazás a Föld középpontja felé* című regénye 1864-ben jelent meg, előkészítve a további, szintén utazással kapcsolatos nagyregényeket. (Ha kategóriák közé kellene elhelyezni az életművet, akkor előtte csupán az *Öt hét léghajón* előzné meg tematikai szempontból a tárgyalt regényt, utána következne a továbbiak, mint például az *Utazás a Holdba*, *Nemo kapitány*, *80 nap alatt a Föld körül* stb.) Ő volt a tudományos-fantasztikus irodalom korszakalkotó alakja. Magyar vonatkozásait tekintve elmondható, hogy sosem járt országunkban, de a korabeli források szerint kedvelte a magyarokat, regényei tematikáját tekintve több is kapcsolódik hozzánk (*Sándor Mátyás*, *A dunai hajós*, *Várkastély a Kárpátokban* stb.). Sokan csodálták, ugyanakkor voltak, akik értéktelennek tartották műveit, a nagyközönség és íróársai nagyobb része azonban elfogadta, tisztelte munkásságáért (kortársai közül például Zola, Balzac, Gorkij, Dumas vagy Sand). Jókaihoz hasonlóan az írás megteremtette számára az állandó jövedelemforrást, illetve érdeklődése a tudományos felfedezések iránt a találmányok vizsgálataihoz is elvezették.¹⁰ (Jókaival ellentétben a valóság és a képzelet határán játszódó cselekményei nem léptek át a fantasztikumba, de akadnak olyan alkotásai, ahol ezt nem tudta elkerülni.)

A regény Axel, a professzor unokaöccsének szemszögéből tárul elénk, a fiatal fiú szemein keresztül tapasztaljuk meg a tudományos kalandot, amelynek során Izland alól, egy föld alatti tengeren „átkelve” végül Olaszországban, a Strombolinál bukkannak fel a történet hősei. A két főszereplő két pólusa is a történetnek: míg a fiatal fiú inkább a megfontoltabb személyiség, addig nagybátyja mindent feláldozna egy nagyobb tudományos sikerért.

HASONLÓSÁGOK A KÉT MŰ KÖZÖTT

Mindkét regény rövid fejezetekre tagolódik, amelyeknek rövidege (Jókainál egészen meglepő módon) nem akadályozza a befogadást, hanem segíti azt. (Gondoljunk bele abba, ha a *Fekete gyémántokhoz* hasonló [ál]tudományos szakszöveggel kellene megbirkózni minden egyes részben.) Sőt, Jókai még a befejezett alkotást is két részre bontja, amelyek között a mű hangvétele is megváltozik. (Erről alább.) Másrészt mindkét mű – egy ősi toposzt felhasználva – az utazás témakörében íródott, s a főszereplőkön keresztül nyer betekintést az olvasó az átélt eseményekbe.

A két regényben a közös motívumok az utazáshoz, a kalandhoz kapcsolódnak. Mindkét esetben egy látszólag megfejthetetlen, különös írásképpel kerülnek szembe a karakterek: Verne-nél óizlandi rúnáírással íródott a levél, Jókainál madárnyelven. A megfejtés menete utóbbinál azonban a paródia elemeit ötvözi magában, hiszen „A Sándor” találja meg a megoldást, aki a regény szerint a szerkesztőség legállhatatosabban dolgozó munkatársa volt, holott a valóságban csak *A Hon* kézbesítője.¹¹ Verne esetében a fiatal unokaöcs fejt meg a rúnákat – érdekes, hogy nem a mindentudó professzor jön rá. (A szerző talán szakítani akart a hagyományokkal, hogy a főhős kezébe adjon

minden eszközt, amelyek által már-már emberfeletti képességűnek titulálják őket az olvasók? Kétségtelen, hogy a 19. század második felére idejétmúlttá vált ez a formula, többi regényében is ez ismétlődik: a főszereplők utazásuk során mindig kapnak társat, s együtt küzdik le az akadályokat.) Minden bizonnyal a tudós is megfejtette volna a titkosírást, de karakteridegen vonásnak hatott volna a műben, hogy már az első megjelenésekor is habókos férfi egy nyugodt pillanatában végiggondolta volna az összes lehetséges magyarázatot – még ha a kvalitásai megvoltak is hozzá.

Továbbá szembetűnő, hogy egyik regényben sem maradnak magukra a főszereplők: Verne esetében ez bevált írói eszköztára része volt – sosem szerepeltette utazás tematikájú regényeiben a főhősöket egyedül, míg Jókainál a társaság eleinte egy jegesmedve képében realizálódik, majd a lendő feleség és após válik útitársá. Az utazás során pont a segítőknek lesz köszönhető, hogy a főhős legtöbb esetben megmenekül, például ha nem lett volna Hans hathatós közreműködése, Lidenbrockék nem éltek volna túl felfedezésüket, és Galiba Péter is eleinte megszelídített (és özvegygé is tett¹²) jegesmedvéje által maradt életben. (Igaz, segítségre azért volt szükségük, mert a két főhős nem birtokolta egy tipikus hős tulajdonságait és képességeit, mint akár egy Odüsszeusz, hanem emberi, esetünkben gyakran esendő lény volt.)

Szembetűnő, hogy a természet alkotta képződményeket mind Jókai, mind Verne gyakran leírja műveiben. Mindkettőjüknél megjelenik egy föld alatti helyiség: egy barlang, amelyben felsorakoznak az ősvilág hüllői – azoknak az állatoknak a csontváza, megmaradt teteme, amelyek már kihaltak, így az átlagolvasók számára csak tudományos szakkönyvekből lehetnének ismeretesek. Fontos kiemelni a narrátor, jelen esetben áttételesen a szerző tájékozottságát is a természettudományos témakörben: Verne Axel szemszögéből ismertette a ritkaságokat, olykor a professzor előadásába csempészve tudományos téziseket, Jókainál mindent Galiba Péter nézőpontjából ismerhet meg a befogadó (így nem tudva különbséget tenni a tudományos és áltudományos meghatározások között). Ha frazeológiai alapfogalmat rendelünk alakjához, akkor a tipikus „jég hátán is megél” karaktert formázta meg vele az író akár szó szerint is. Verne-nél jobban kimutatható a tudományos műveltség, például hivatkozik a venezuelai Guacharo-barlangra, amelyet Alexander von Humboldt 1799-ben fedezett fel, és az ezt követő évtizedekben a világ egyik legismertebb barlangja volt.¹³

A másik fontos természeti képződmény, amely mindkét műben előfordul, a vulkán. Az *Utazás a Föld középpontja felé*-ben Lindenbrock professzor le akar jutni a Föld legsalsóbb rétegeibe, és ehhez egy egyébként a valóságban is létező izlandi vulkánon, a Snæfellen keresztül vezet útja. (A jégsapka által borított alvó vulkán délkeleti lábánál fekvő Arnarstapi településen egy kicsiny barlang mellett többnyelvű táblák tájékoztatnak, hogy Verne regényének utazása itt kezdődött.¹⁴) A történet végén pedig a professzor és társai a Stromboli-vulkánban jönnek újra a felszínre.

Jókainál Galiba Péter akkor bukkan a vulkánra, mikor kutatni kezdi a kijáratot (mindentudó karaktere révén feltételezte, hogy az őseMBER is kijutott a felszínre). Különbség abban rejlik, hogy míg Verne regényében az emberek elszenvetői voltak egy természeti jelenségnek, és kétséges volt számukra a végkimenetel, addig Jókainál maga a főszereplő idézte elő a mindent megmozgató vulkánkitörést és földrengést. (Tudomásom szerint a valós helyszínen, az akkori Ferenc József-földön ma nincs működő vulkán, de a bizonyos mélységekben található bazalttrétegek megengedik annak feltételezését, hogy valaha volt, ám valószínűleg Jókai korában már nem – legalábbis az expedíció nem számolt be róla.) A vulkánt csak egy lehetséges menekülési útvonal kezdeteként írja le az író: miután Péter konstatálja, hogy petróleum folyik a patakban, rádöbben arra is, hogy egy robbanás elszakíthatja a szigetet, és úszva biztonságosabb helyen, talán egy civilizáció közelében köthetnek ki.

MIBEN ÁLL KÜLÖNBSÉGÜK?

A két regény középpontjában a kaland, illetve az utazás áll, ám különbségük ebben az aspektusban is érzékelhető: Verne alkotásában a lényegi utazás nemcsak a földfelszín alatt történik meg, hanem pontos leírást kap az olvasó, hogyan jutottak el Izlandra, s addig miket tapasztaltak a szereplők. A fél Európán átívelő történetészál vezeti be a címben is aposztrofált élményt, a cselekmény második felében zajlik Lidenbrockék felfedezésének leírása. Jókainál azonban a fő cselekményszál kibomlása közben a földrajzi helyszín nem változik meg, hanem a felszín alatti világ titkai lesznek kikutatva. (A címben megjelenő utazás nem történik meg, az olvasó csak a tényekkel szembesül: Pétert halottnak hitték

társai, így otthagyták a felfedezett vidéken. Nincs leírása annak, hogyan jutottak el az északi pólusig.) Ez esetben nem csak az író képzelete színesíti meg a tudományos tényeket, a leírás ugyanis kiegészül egy transzcendentális aspektussal is: a kezdetben jelen levő játékosság a megfogalmazásban (vagy akár abban, hogy Galiba Péter minden egyes élethelyzetben feltalálja magát, és abból fakad a regény szinte összes helyzetkomikuma, hogy mindennel igyekszik baráti kapcsolatot létesíteni, még egy bálnával is) eltűnik, mikor megtörténik az ősemberrel való találkozás. Míg a könyv első részének hangvétele a játékosság és paródia határmezsgyéjén mozog, addig a bibliai utalások után az elbeszélő narrációja stílust vált: megszűnik a komolytalanság, mintha már a téma is indokolná a váltást.

A második kötetben már ez a hangnem határozza meg Jókai beszédmódját, akkor csúcspontja ki a legjobban, amikor megtalálják Káin sírboltját, amely a vallástalan olvasóban is önkéntelen borzongást vált ki. Ez a második átok, amely elhangzik a *Bibliában* (az első a paradicsomi kiűzetéskor szintén Isten szájából): aki megöli Káint, hétszeresen legyen átkozott – ez a szám pedig meg is jelenik a regényben, hisz az ő elporladása után Lámech hétszer veti le magát a földre, meghasogatva palástját. Jókaira jellemző írói magatartásforma, hogy elporlad Káin, mégsem lesz megölve – egy (szinte gyermeki) csók miatt,¹⁵ így megszűnik az átok, nem hordja többé a bélyeget a homlokán. Szintén bibliai utalás a 2×7, azaz 14 serleg, amely biztosítja az élet megmaradását azon a sarkkörtől vidéken: Jókai ezt az epizódot használja fel arra, hogy ha nem is teremtőként, de bizonyos mértékben feloldozást adjon Káinnak az elkövetett bűnökért. Még egyszer megjelenik a hit és a vallásosság a műben, amikor Galiba Péter elköveti a robbantást, és Nahámát próbálja életre kelteni az ámbraolajjal: a *XLVI. zsoltár* zsolozsmája kerül önkéntelen reakcióként szájára.¹⁶

Galiba Péter nevének etimológiáját vizsgálva érdekes ellentmondást fedezhető fel, ami a vezetéknev és keresztnév között feszül. A *galiba* szó bajt, slamasztikát, az ezzel járó bosszúságot jelenti, míg a Péter ősi, a *Bibliában* is központi név: az első pápa (pontosabban az utókor által a pápai titulussal ellátva, hiszen még nem volt megszilárdulva az egyházszerkezet, a későbbiekben került Péter neve mellé a „rendfokozat”, viszonyítási alapként a többi, későbbiekben pontifikáló utód miatt) a hajdani kőszikla. Jókai attitűdjéből kiindulva talán ez a név a regény kulcsmotívuma a szerkezet tekintetében is. De nem csupán Galiba Péter nevében van ellentmondás, hanem személyiségében is: a mű elején megtudjuk, hogy matróz, akiről azonban a cselekmény előrehaladtával kiderül, hogy érti Lámech nyelvét (valószínűsíthető, hogy arámiul szólalt meg az ősapa), és a történet végi mini-teremtéstörténetnél pedig maga is teremtőként tekint le saját világára. Karaktere magában hordozhatja az egyszerű ember mibenlétét: a kétkezi munkás matrózként, de mégis antropomorf istenként tűnik fel a narrátor által a befejezéskor.

Jókai kettős narrációja ugyanakkor nem zárja le a cselekményt: visszautal a regény elejére, a megtalált levélre, így körköröséget alkotva a szerkezetben. Az olvasó nem tudja meg, mi történt a szereplőkkel, a narrátor pedig nem ad róla felvilágosítást, hanem lezártnak tekinti a cselekményt.

Verne esetében nem beszélhetünk transzcendentális áthallásokról – talán ezért sem, mert ahogy elhangzik a mű elején, Lidenbrock professzor egy habókos tudós, akinek világszemléletével nem tudna komplementert alkotni a vallásosság. Minden bizonnyal a műfaj adta korlátok miatt maradt ki az alkotásból mindenféle transzcendentális élmény, még említés szintjén sem jelenik meg a történet folyamán. (Csupán egy kivételt találunk, amikor a professzor az emberi koponyát megtalálva előadást tart arról, mely korból származhatott a csontváz – akkor említi meg, miszerint lehetséges, hogy a bibliai Jáfet nemzetségéhez tartozott,¹⁷ de ez nem vallási értelemben vett utalás, véleményem szerint pusztán egy tudós megállapításának tekinthető vallási áthallás nélkül.)

A narráció tekintetében eleinte úgy tűnik, Verne a tárgyilagos, korlátozott tudású narrátort alkotta meg a regény során, akinek hangvétele szintén jelen van a játékos könnyedség, de az író további műveire jellemző keretek között mozog. Talán egyetlen ellenpéldát lehetne erre hozni, amikor a cselekmény végén kiderül, hogy a professzorék a valódi könyv címét használják sajátjukhoz. Finom önutalás a regény címére, de mintha nem csak ez az egy utalás jelenne meg rejtetten a műben: kitértem már Axel és a professzor kettősére, a tudós látszólag korlátolt zsenialitására, de lehetséges, hogy ebben az esetben Verne a tudós karaktere megírásakor más műfajból is merített. A klasszikus detektívtörténet példáját bevonva a vizsgálódásba feltűnő, hogy ott is két főhős áll a középpontban: a zseniális, ámde faragatlan lángész és a társa, a nála sokkalta együgyűbb (de nem pejoratív értelemben vett) „asszisztens”. Mintha erre játszana rá tudatosan Verne Axel és a professzor kettősét bemutatva: egyikük egy különc Sherlock Holmes, míg unokaöccse Watson, aki folyamatos kérdésfeltevéseivel mozdítja előre a cselekményt, látszólag véletlenül rábukkanva a megoldásokra, mint például a rúna-

írás megfejtése. A kalandos utazás és annak leírása mintha a későbbi fantasy regényeket idézné, hiszen akár Tolkien vagy Rowling munkáival is lehetne párhuzamot vonni.

Az erkölcsi felfogás egyik munkában sem jelenít meg semmiféle negatív ellenpéldát, amely a korban közfelháborodást váltott volna ki. Gyulai Pál kritikája, miszerint a karakterek megteremtésekor Jókai csak pozitív vagy negatív hősöket tudott alkotni, átmenet nincs a két pólus között – némiképp módosítva ezt a felosztást –, valóban észrevehető. Amíg egy Baradlayné nem inog meg a döntésében, és mindvégig erkölcsös marad (legfeljebb saját lelkivilágában viaskodik, de akkor sem önmagával, hanem környezetéből fakadóan konfrontálódik az alacsonyabb erkölcsökkel rendelkezőkkel: ezeket a konfliktusokat vetíti ki a férje arcképével folytatott dialógusok során), itt már nem lehet ennyire elválasztani egymástól a karakterhű és karakteridegen motívumokat. Érdekes, hogy Galiba Péter tulajdonképpen bigámiát követet el, hisz házasként kötött vadházasságot Nahámával (a felélesztett lánnyal), hogyha lényegi házasságnak tekintjük kapcsolatukat, és nem bonyolódunk dogmatikai előfeltevésekbe. Bori Imre szerint Jókai egyik regényében sem jött létre a klasszikus szerelmi háromszög, maximum az író képzeletében játszódhattak le az eseményesorok. Értelmezésében Jókai főhőseinek egy része egy bizonyos „harmadik” utáni vágyakozás kihívásával nézett mindig is szembe, habár ez a viszony sosem realizálódhatott.¹⁸ (Az irodalomtörténész tanulmánykötetében bevezeti a „nász a természetben” motívumot, példákat hozva, de nem tárgyalja az elemzett Jókai-regényt, csupán a szigetképzetig jut el.¹⁹ („Itthon azt mondták rá, hogy meghalt, s a feleségének penziót adtak, amivel az nagyon meg volt elégedve.”²⁰)

Jókai a történetet nem zárja le, a mű keretes szerkezete visszautal a regény első részére, a levél felfedezésére, így az olvasó nem tudja meg, mi történt a szereplőkkel, sikerült-e túlélniük a kalandot. Míg egy korábbi Jókai-regény folyamán elképzelhetetlen lett volna egy nem boldog vagy a befogadóban a végkifejletet illetően kétséget hagyó befejezés, itt már szemléletváltás érezhető. Pályája vége felé ez a keserédes, Barta János szerint biedermeier-realizmus²¹ tette a legnagyobb hatást az alkotóra, így a korábbi regénykoncepciók elavulttá váltak. (Az 1869-es *Kőszívűben* a nemes jellemű karakterek esetében nem is látszott reálisnak, hogy fáradozásuk jutalmáért ne kapják meg a megérdemelt, kötelezően boldog végkifejletet.) Az *utazás a Föld középpontja felé* a francia romantika eltörölhetetlen jegyei (akár az előbb említett Axel–Grauben szerelmi szál) miatt sem torkollhatott érzelmi drámába: nem hiszem, hogy akárhányszor is kétségek merülnének fel, amikor Verne-t olvasva elgondolkozik a művek végkimenetelén – hiszen a közgondolkodásban a „boldog vég” mint kellék hozzátartozott az író repertoárjához. Kétségtelen, hogy Verne hangvétele könnyedebben indul, az elején Jókaié is hasonló, ám a végére jelentős eltérés mutatkozik meg a két regény között.

Németh G. Béla szerint Jókait kétszer tanuljuk meg szeretni.²² Először akkor, amikor magát az irodalmat szeretjük meg, és később, amikor már a szöveg mögé tudunk látni, elemezve a kor sajátosságait és jellemvonásait. Talán kései műveit ezért nem kedvelik sokan, hisz a melankolikusság, a lélek kietlensége, a látszólag széthulló cselekmény, a lezáratlanság és a korábbi műveire nem annyira jellemző naturalizmus kerül bennük előtérbe.

JEGYZETEK

¹ GERGELY Gergely, *Jókai-regények a hetvenes években*, Itk, 1975/3, 307.

² MIKSZÁTH Kálmán, *Jókai Mór élete és kora*, Budapest, Népszabadság könyvek, 2007, 278.

³ Az Üstökös Jókai humorisztikus hetilapja volt, 1858 és 1918 között jelent meg heti rendszerességgel. (Jókai után Szabó Endre vette át az lap szerkesztését, s ő is maradt a szerkesztője 1918-ig, megszűnéséig.) Főként politikai élceket, humoros és parodisztikus képeket, cikkeket és rövid novellákat közölt. Jókai Kakas Márton néven is publikált lapjában. Innen kiindulva Fried joggal tekintheti a művet paródiának, hiszen az Üstökösben megjelent írások hangvétele is vitriolos, fanyar humorral ábrázolta a magyar politikát és közéleti személyiségeket.

⁴ JÓKAI Mór, *Egész az északi pólusig*, Budapest, Unikornis, 1993, 193.

⁵ Véleményem szerint valószínűsíthető, hogy Jókait legtöbb regénye megírása közben egy valóban megtörtént eset inspirálhatta, de ezeket az információkat csak kiindulópontként használta a cselekményszövés folyamán, és saját fantáziájával dúsította fel a tényeket. Így az egykor valódi hírekből gyakran csak a nevek azonossága maradt meg, és történetiségük valódisága. Meglátásom szerint Jókai a megtörtént Tegetthoff-expedíció kapcsán szerette volna elkerülni, hogy olvasóközönsége ihlethiánnyal vagy plágiummal vádolja meg. S regényindításába beemelve egy valós eseményt – amelyet egy humorisztikus hetilapban közölt – elkerülte azokat az értelmelési kontextusokat, amelyek nem teljes értékűnek vallották volna regényét.

⁶ https://hu.wikipedia.org/wiki/Osztr%C3%A1k%E2%80%93magyar_%C3%A9szaki-sarki_exped%C3%ADci%C3%B3, ill. <http://ujkor.hu/content/az-osztrak-magyar-monarchia-sarki-expediciojanak-fogadtatasa-1874-ben>

⁷ MIKSZÁTH, *i. m.*, 279.

⁸ *Uo.*

⁹ MOESZ Gusztáv, *Jókai növényismerete*, Természettudományi közlöny, 1925/március, 6–8.

¹⁰ <http://www.literatura.hu/irok/real/verne.htm>

¹¹ JÓKAI, *i. m.*, 195. Az irónia ebben az epizódban azért jelentős, hisz Galiba Péter madárnyelven írt segítségkérését a világ tudós társaságai és kutatói közül senki sem tudta megfejteni, így került végül Magyarországra, a szerkesztőségbe, ahol a minden képesítést és kiemelkedő kvalitásokat nélkülöző Sándor csak rápillantva megmondja az irat tartalmát.

¹² Péter kloroformos kendővel megszelídítette Bábit, a jegesmedvék vezetőjének feleségét, de egy összezapás során (a medvék két tábora: Babi, férje és néhány támogatójuk, illetve a többi medve) a megszelídített jegesmedve párja életét feláldozta Péterért és az őt védelmező Babiért.

¹³ http://www.barlang.hu/index.php?option=com_docman&task=doc_view&gid=409&Itemid=85

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ Mindhárom szereplő, Péter, Naháma és apja vallásos tisztelettel közelít a megkövült ős felé, és a lány – talán naivságból – megcsókolja az ősapa homlokát, aki így elveszti megjelöltségét az emberek előtt felszabadulva az átok alól, és elporladva pedig megváltást nyer(het).

¹⁶ „Azért az én szívem nem félné / Bár az egész föld megrendülne, / Bár a hegyek a tengernek / Közepébe kerülnének!” JÓKAI, *i. m.*, 119.

¹⁷ Jules VERNE, *Utazás a Föld középpontja felé*, Könyvmolyképző, Szeged, 2009, 212.

¹⁸ BORI Imre, *Varázslók és mákvirágok*, Forum, Újvidék, 1979, 38.

¹⁹ *Uo.*, 46.

²⁰ JÓKAI, *i. m.*, 8.

²¹ BARTA János, *Klasszikusok nyomában. Esztétikai és irodalmi tanulmányok*, Akadémiai, Budapest, 1976, 306.

²² NÉMETH G. Béla, *Életképforma és regény. A Jókai-olvasás állomásai*, ItK, 1975/3, 501.

